

Permanent erbetoon aan de eeuwige jeugd

Over poëzie en Gombrowicz

In het *Dagboek* van Witold Gombrowicz komen veel merkwaardige passages voor, maar een van de meest merkwaardige betreft een frontale aanval op de poëzie. Aan de vooravond van een Boekenweek die 'gedichten en verzen' tot speciaal thema heeft uitgekozen, loont het de moeite hier even op in te gaan, al was het maar ter bevordering van de weerbaarheid. Want de argumenten die Gombrowicz aanvoert, zijn niet uniek.

Wat hem vooral dwars zit is dat de poëzie naar zijn overtuiging elke relatie met 'de werkelijkheid', met 'het leven' is kwijtgeraakt. In plaats daarvan is zij veranderd in 'een van de weinige godsdiensten die ons nog resten'. Poëzie is cultus geworden; het gaat telkens om 'een zich voor het altaar voltrekkend ritueel'. De zuivere Poëzie, met een hoofdletter, heeft zich als het ware verabsoluteerd tot een bovennatuurlijke vorm, die door dichters en lezers wordt aanbeden, en dat gaat ten koste van 'onze innerlijke soevereiniteit en vrijheid'.

Ook keert Gombrowicz zich tegen de geslotenheid van de poëtische wereld, waarin dichters voor en over dichters schrijven en de wederzijdse bewieroking hoogtij viert. Zo houdt men elkaar in stand. Het niet geheel afwezige succes bij het publiek berust echter op 'illussies', want de meeste mensen begrijpen de gedichten niet die zij toejuichen en de dichtbundels die worden verkocht blijven in de meeste gevallen ongelezen.

Veel van Gombrowicz' kritiek doet denken aan een boutade, in dit *Dagboek* geen zeldzaamheid. De schrijver van *Ferdynurke* heeft zich met succes vermomd als filister en foetert er onbekommerd op los. Toch valt in zijn verwijten een vertrouwde klank te herkennen. Gebrek aan contact met de werkelijkheid en het leven - komt dat er niet op neer dat de poëzie in haar zuivere vorm een achterhaald genre zou zijn? Al sinds de Romantiek worden de dichters met deze fundamentele kritiek bestookt, zij het niet steeds met exact dezelfde argumenten.

Een mooi voorbeeld is het artikel 'The four ages of poetry' uit 1820 van de Britse satiricus Thomas Love Peacock, waarin met een aplomb dat niet voor dat van Gombrowicz onderdoet wordt verkondigd dat de poëzie een atavisme is geworden, iets dat eigenlijk tot een voorbij verleden behoort. 'Een dichter is in onze tijd een half-barbaar in een beschaafde gemeenschap' schrijft Peacock. Aan de vooruitgang draagt de poëzie niets bij in het tijdperk van de rede. Hoogstens wil hij haar enige ornamentele waarde toekennen, maar ook dan is het schrijven van nieuwe verzen eigenlijk tijdverspilling gezien de overvloedige voorraad oude.

Bij Peacock legt de poëzie het af tegen de nuttige wetenschap, waar de mensen tenminste echt iets aan hebben. Het is een standpunt dat Shelley ertoe verleidde om in zijn *Defense of poetry* (geschreven als reactie op Peacocks artikel) juist met veel fanfare het nut van de poëzie en van de verbeelding te bezingen. Aan wetenschap alleen had een samenleving niet genoeg. Maar via Shelley dreigen we weer terug te komen bij de specifieke bezwaren van Gombrowicz. Want in zijn apologie wordt van de dichters inderdaad een soort hogepriesters en profeten gemaakt, en van

de poëzie een plaatsvervangende godsdienst.

Eén voorspelling van Peacock is niettemin uitgekomen: het publiek voor poëzie is in de loop der tijd gestadig kleiner geworden. In de negentiende en twintigste eeuw heeft de roman het pleit gewonnen, terwijl deze voordien nog niet serieus meedeed, al is het natuurlijk wel zeer de vraag of die verandering nu te danken is aan de toename van het belang van de wetenschap, zoals Peacock in zijn artikel beweert.

Het verschil springt dadelijk in het oog, zodra men zich probeert voor te stellen dat de CPNB dit jaar had besloten de Boekenweek aan de roman te wijden. Dat zou een bespottelijke keuze zijn geweest, want elke Boekenweek is al de facto aan de roman gewijd, ook die van 1994; iets wat wordt onderstreept door het feit dat men het blijkbaar niet heeft aangedurfd een gedicht of een dichtbundel tot Boekenweekgeschenk te kiezen. Even tekenend is trouwens dat de dichters, voor zover ik uit de krant heb begrepen: mede uit verontwaardiging hierover, hebben besloten een eigen alternatieve opening van de Boekenweek te organiseren.

De poëzie staat hoe dan ook apart, al zullen er tegenwoordig niet veel dichters meer zijn die nog zelfbewust poseren als hogepriesters en profeten, behalve wellicht ten faveure van de Poëzie. Als 'half-barbaar' zullen sommige dichters zich daarentegen nog wel wensen te beschouwen. Peacocks bezwaar dat de poëzie niet meer van deze tijd zou zijn, bevat gelet op het sindsdien drastisch verminderde vertrouwen in vooruitgang en rede ook de nodige voordelen.

Simon Vestdijk heeft daar in *De glanzende kiemcel* verhelderende dingen over gezegd. Met name daar waar hij het poëtische denken en voelen associeert met het 'mythische denken'. Ook voor hem ligt de oorsprong van de poëzie in het verre verleden, maar anders dan Peacock gelooft hij niet dat het gaat om een stadium dat op den duur door de mens wordt overwonnen. Het blijft steeds bestaan, naast en tegenover ratio en wetenschap.

Vestdijk vergelijkt de poëzie, zoals men weet, met een 'kiemcel' (die oud en jong tegelijk is) en noemt haar 'het stadium van eeuwige jeugd in de ontwikkeling van de menselijke geest'. Dat laatste is in verband met Gombrowicz een prikkelende formulering, want weinig schrijvers hebben in hun werk de 'jeugd' zo'n belangrijke plaats gegeven als hij. Misschien is deze poëzie-hater in werkelijkheid beduidend poëtischer dan hij doet voorkomen. Misschien behoort de poëzie wel tot de essentie van zijn schrijven en verklaart dat mede zijn humeurige uitval in het *Dagboek*: de dichters dreigen iets te bederven dat koste wat kost onaangetast behoort te blijven.

Opeens komen zijn verwijten in een ander daglicht te staan. De aanval op de poëzie vindt niet zozeer plaats uit haat als wel uit liefde, zij het een gekwelde en een in de dichters van zijn tijd vooral teleurgestelde liefde. Wat Gombrowicz hun verwijt is dat zij - door van de poëzie een eredienst te maken en van het gedicht een te aanbid-den vorm - die 'eeuwige jeugd' van Vestdijk verloochenen.

Van hemzelf kan men dat moeilijk beweren, ook al bestaat zijn werk niet uit gedichten, maar uit proza. Waar in dat werk de poëzie moet worden gezocht, ligt voor de hand: bij de jeugd, bij het lagere, bij het onrijpe. In een roman als *Pornografie*, waarvan Paul Beers een mooie nieuwe vertaling heeft gemaakt (ditmaal zonder

lidwoord in de titel), betekent dat concreet: bij het meisje Henia en de jongen Karol.

Zij vertegenwoordigen de jeugd in deze roman, gezegend als zij zijn met een wilde, nog niet door overmatig bewustzijn aangetaste onschuld. Op zeker moment wordt een van hen zelfs vergeleken met een 'gedicht'. Maar dat is uiteraard alleen bij wijze van spreken. Hun jeugd zelf laat zich niet rechtstreeks uitdrukken; zij kan alleen worden omcirkeld en gemanipuleerd door de verteller en door diens sinistere trawant Fryderyk. Daarin schuilt ook de 'pornografie' die de titel belooft: het zijn de ouderen die zich op ingrijpende en uiteindelijk fatale wijze verlustigen aan de jongeren.

Voor Gombrowicz' omgang met de poëzie lijkt dit typerend. Van de poëzie gaat, net als van de jeugd met haar onbewuste zinnelijkheid, een onweerstaanbare aantrekkingskracht uit, maar deze verdwijnt zodra zij wordt vastgelegd in een ondubbelzinnige vorm. Vandaar dat in Gombrowicz' werk de literaire vorm altijd dubbelzinnig is, parodie, persiflage; alleen zo valt een dodelijke verstarring te voorkomen. De poëzie is bij hem dat wat ontbreekt, maar tegelijkertijd is zij ook dat waar alles wat hij schrijft naar verwijst.

Geen wonder dat hij met de poëzie van de dichters geen genoegen kan nemen. Het feit alleen al dat zij bewust en direct gedichten schrijven en zonder gêne in een solide vorm vangen wat zich per definitie aan elke vorm onttrekt, is voor hem een bewijs dat zij zich van de 'werkelijkheid' en van het 'leven' hebben vervreemd.

Dat betekent dat de poëzie zoals hij haar zou kunnen waarderen in feite een onmogelijkheid is. Net als de 'eeuwige jeugd' die Vestdijk aan de poëzie toeschrijft. Vanzelfsprekend heeft het de dichters er nooit van weerhouden om toch een poging te wagen, en dat niet alleen met het oog op de komende Boekenweek. Misschien kan Gombrowicz' 'onmogelijke' eis daarom (ondanks de scherpe bewoordingen in het *Dagboek*) maar beter anders worden opgevat: niet als een ontmoedigende aanval op de poëzie, maar als een provocerende verdediging van haar - wegens de precaire omstandigheden noodzakelijkerwijs zeer hoge - standaard.

(*de Volkskrant*, 11-3-1994)